

УДК 72.01/03

Г.В. Шевцова

**ПРОЦЕСИ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ БУДІВЕЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ
ПОЛІТЕЇСТИЧНИХ СВЯТИЛИЩ В САКРАЛЬНИХ СПОРУДАХ
МОНОТЕЇСТИЧНИХ РЕЛІГІЙ (НА ПРИКЛАДІ РОЗВИТКУ
ДЕРЕВ'ЯНОГО БУДІВНИЦТВА УКРАЇНИ І ЯПОНІЇ)**

Тема віддзеркалення в архітектурі сакральних споруд латентних конструктивних та просторових особливостей святилищ прадавніх політеїстичних (пантеїстичних) релігій, є дуже мало вивченою. В історії світової архітектури маємо чимало прикладів як свідомого наслідування, так і неприйняття архітектурою культових споруд новітньої релігії досвіду сакрального будівництва прадавньої віри, що побутувала в межах даної країни на початкових етапах розвитку. Однак цікаво, що навіть у такому випадку, це «заперечення» не є повним, і за умови проведення ретельного історико-архітектурного аналізу сакральних споруд будь якої країни, ми все одне можемо виявити в їх структурі достатньо прихованих рис – відгуків архітектури прадавніх культів.

Особливо це твердження стосується споруд дерев'яної архітектури, оскільки, як відомо, вона в набагато більшій мірі ніж кам'яне зодчество, є витвором народної творчості, що відмічається консерватизмом та традиціями збереження одних і тих самих будівельних методів протягом сторіч.

Як показує досвід, вивчення процесів становлення дерев'яної архітектури Японії в змозі дати плідні результати на ниві дослідження дерев'яної архітектури України, зокрема і в першу чергу – її сакральної складової^{1, 2, 3}.

Ситуації в Японії і Україні є одночасно досить схожими і різними. А саме: в обох випадках маємо подібну історичну ситуацію і загалом однакові передумови: прадавня культура України, так само як і японська, належить до типу землеробних культур, автентичними релігіями яких були пантеїстичні вірування в духів природи, культу родючості, віра в «одухотвореність» природних сил, елементів ландшафту, звірів та рослин. Ритуали цих давніх вірувань в Україні та Японії також розвивалися схожим шляхом^{4, 5}. Культово-архітектурні прояви цих двох світоглядних систем, а саме: наявність як святилищ під відкритим небом, так і дерев'яних святилищ закритого типу (тобто споруд, що мали розвинений внутрішній простір), наявність місцевих (родинних) та центральних святилищ, традиції встановлення кумирень (каплиць) в лісах та на гірських перевалах, над джерелами, водограями та бухтами, освячення та прикрашення стрічками могутніх валунів та старих дерев, також можна вважати ідентичними^{4, 5}.

Цікавою є також подібність і Україні та Японії процесів становлення примітивних форм святилищ шляхом віддзеркалення форми клунь (зерносховищ, рисосховищ)^{1, 3}, дослідження яких вже дало плідні результати щодо питань вивчення генези української дерев'яної церкви з заломом³.

Процеси подальшого розвитку та «осуспільнення» прадавньої релігії в японському варіанті в IV-V сторіччях нашої ери призвели до укладання релігійного епосу та встановлення офіційної ієрархії божеств, пальма першості в якій була віддана богині сонця Аматерасу, що являлася покровителькою імператорському клану⁴. Все це вельми нагадує суспільно-релігійні процеси, пов'язані з встановленнями верховного язичеського божества, що мали місце під час Київської Русі, і характеризувалися тим, що верховним божеством в пантеоні язичеських божеств всякий раз визнавалося божество-покровитель правлячого князівського клану (Перун був божеством-покровителем князів Київських)⁵.

Отже бачимо, що до моменту приходу новітньої монотеїстичної релігії, культово-історична ситуація в Японії і Україні була в цілому схожою. Звісно, якщо йдеться про архітектурно-просторові, або конструктивні особливості українських та японських культових та житлових споруд цього часу, то вони наряду із схожими рисами, мали й суттєві відмінності¹. Але якщо говоримо саме про процеси та тенденції розвитку дерев'яної архітектури – бачимо вражаючу подібність³.

Надалі, як на територію України, так і в Японію приходить новітня релігія. У випадку Японії, це сталося наприкінці VI - початку VII сторіччя, коли з Індії через Китай та Корею на японські острови поступово почав поширюватися буддизм. На території України така ж подія сталося трохи пізніше, наприкінці X сторіччя, коли Князь Володимир хрестив Русь.

Починаючи з цієї поворотної точки, суспільно-ідеологічна картина розвитку релігійного світогляду в Японії та Україні починають докорінно різнитися. Адже буддизм є релігією дуже толерантною, його тактика не «войовничість», а пристосування до існуючих умов та споконвічних релігій тих земель, на які він поширювався. Те й сталося в Японії, де буддизм не витіснив старовинну релігію, а утворив з нею симбіоз. Докладніше кажучи – Будда був сприйнятий давніми японцями як ще одне божество – одне з тих, що й так без ліку населяли природу навкруги, хіба що тільки могутніше, а тому й популярне. З боку ж буддизму місцеві божества стали трактуватися як захисники та наслідувачі вчення⁶. В історії Японії можемо спостерігати довгі періоди, коли релігійний культ буддизму та синтоїзму (тієї самої прадавньої японської релігії, яка отримала ім'я тільки після розповсюдження буддизму⁴) був єдиним, і його взагалі не можна було розрізнити на дві складові частини^{4, 6}. Та й по сьогодні в

кожному буддійському храмі обов'язково є синтоїстське святилище, а в кожному синтоїстському – буддійське.

В Україні маємо абсолютно іншу ситуацію, коли новітня релігія - «ортодоксальне» християнство, завойовує своє місце «вогнем і мечем». Як відомо з історії, прихід християнства на Русь ознаменувався «скиданням ідолів у Дніпр», руйнуванням капищ, заборонаю відправлень поганських культів і таке інше. Але старовинні релігійні обряди та культу все ж таки пристосовуються до нових умов і починають існувати на території Київської Русі (особливо на її малодоступних територіях) в прихованому вигляді, а згодом навіть частково входять до християнського культу. З плином часу, початковий смисл тих чи інших язичеських обрядів забувається, або теоретики християнства врешті решт знаходять ним біблейське пояснення. Якщо сьогодні загальною оцінкою поглядом християнські традиції України, то побачимо їх досить істотну відмінність від «початкового зразка», своєрідний «місцевий колорит», який здебільшого і є прихованою пам'яттю язичеських культів, їх духовним відбитком у сучасності.

А як же подібні процеси позначилися в архітектурі культових споруд?

Буддизм привніс в Японію досконалі техніки китайського культового дерев'яного будівництва часів епохи Тан – періоду найбільш величного злету китайської культури. Разом з буддійськими монахами, в Японію добиралися і храмові будівничі (часто самі монахи ними й були), тому японська буддійська архітектура ранніх етапів достатньо близька до китайської. Інша річ, що пристосовуючись до інших сейсміко-кліматичних та культурних умов ², іншої естетики та культурних вподобань, китайська архітектурна система в Японії поступово зазнала кардинальних змін ⁷, які почали виразно проявлятися вже в найперших буддійських будовах на території Японії, і не останню роль у цьому перетворенні зіграли саме будівельні традиції синто ² (рис. 1).

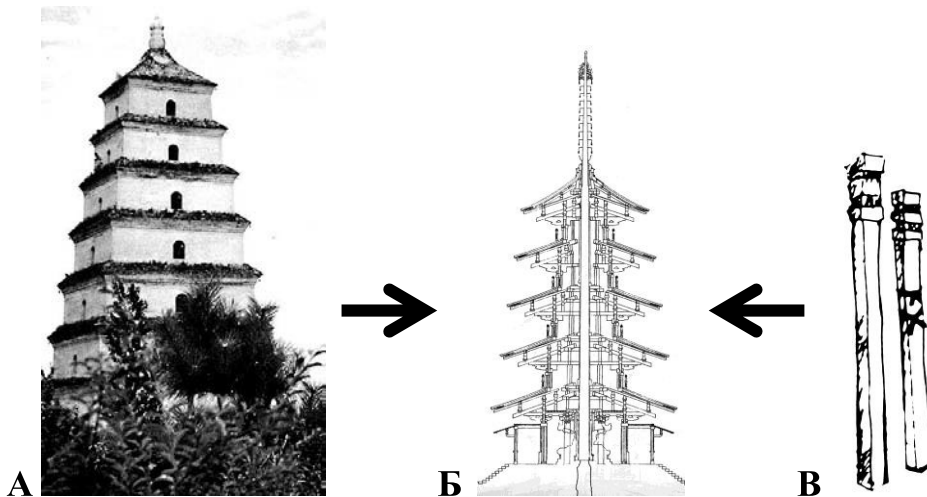

Рис. 1 Формування похідного типу японської буддійської пагоди на основі китайських форм та синтоїстської ідеї центрального небесного стовпа. А – пагода Даяньта в Сіані (Китай, 652-704 рр.); Б – пагода з центральним стовпом з храму Хорюджі в Асука (Японія, 708-714 рр., розріз за М. Фуджіта); В – небесний стовп з святилища синто (Японія, форма передається з доісторичних часів)

Одночасно з цим, розвиток буддійської архітектури став потужним каталізатором для розвитку синтоїстських святилищ. Якщо до моменту розповсюдження буддизму синтоїстські культові споруди відмічалися граничною простотою: святилища або імітували форму рисосховищ «такаюка»^{1,3}, або не будувалися зовсім – вважалося, що священним місцем молитви є сам той природний об'єкт, де існує (куди сходить з небес) божество (так зване божественне тіло⁴), яке в старовину здебільшого було об'єктом природи – незвичної форми скалою, джерелом, водограєм, морською бухтою, або просто достатньо примітною горою⁷. Перед таким об'єктом достатньо було лише встановити пам'ятні знаки (так звані «небесні стовпи», браму «торії», прикраси з стрічок та гілок, тощо) або легкий молитовний павільйон, і святилище вважалося оформленим. Пишнота та досконалість буддійської архітектури дали різкий поштовх у розвитку архітектурної складової синтоїстських святилищ, і першим надбанням в цьому напрямку стала поява повноцінної споруди-святилища з чітко виявленою олтарною частиною, поза якою в священній скриньці почали зберігати невеликий артефакт, що перебрав на себе роль «божественного тіла»^{4,7}.

Але на всіх етапах розвитку, буддійська архітектура Японії в свою чергу відчувала вплив синтоїстських архітектурних прийомів, звичною справою також було і існування поєднаних синто-буддійських святилищ⁷. Звісно, що в рамках цієї статті немає сенсу докладно розбирати всі тонкощі та аспекти взаємних архітектурних запозичень в японських культових спорудах синтоїзму

та буддизму, важливо лише підкреслити, що такі запозичення мали місце в широких масштабах і з самого початку розповсюдження буддійської архітектури в Японії.

А тепер повернемося до українського варіанту розвитку. Якщо в японському варіанті ми одночасно розглядали два типи культових споруд – синтоїстські та буддійські, що відчували сильний взаємний вплив, а іноді навіть і поєднувалися в спільну архітектурну систему, то в Україні, де після приходу християнства не залишилося «офіційних» культових споруд язичества, його архітектурно-будівельні традиції тим не менше сильно вплинули на архітектуру культових дерев'яних споруд народного зодчества (конструктивна основа зрубного шатра відкритого в інтер'єрі споруди наслідувана з клунь та дохристиянських кумирень, тощо, рис. 2)^{3, 8, 9}.

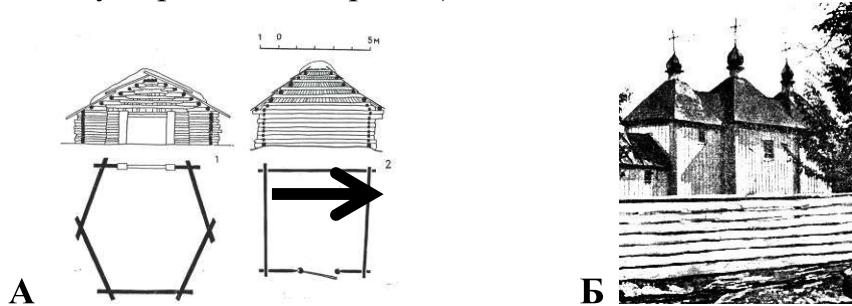

Рис. 2 Ідея формування української дерев'яної церкви шляхом поєднання трьох наметових каплиць (клунь). А – українські зрубні клуні з наметовим перекриттям (за С. Таранущенко та С. Верговським); Б – церква XVII ст. з села Гладишівка Волинської області, що складається з трьох зрубів під наметовими перекриттями (за П. Юрченко,)

Тим часом як культова кам'яна архітектура України творчо наслідувала закордонні зразки та в цілому розвивалася шляхами єдиними для всієї Східної Європи, українська дерев'яна церква зберегла автентичне надбання прадавніх часів. Збереження українською дерев'яною церквою прадавніх будівельних традицій поступово віддзеркалилося і в кам'яному сакральному зодчестві України, що створило передумови для формування самобутнього стилю «українське бароко»¹⁰.

Отже бачимо, що в Україні та Японії за умови однакового характеру автентичної політеїстичної релігії, прихід різних за типом новітніх монотеїстичних релігій (буддизму в Японії та православного християнства в Київській Русі), призвів до різних результатів. А саме: до формування культових споруд з різними традиціями «проявленості» рис архітектури прадавньої релігії в культових спорудах прийдешньої. Для релігійно-симбіотичної Японії характерне свідоме використання будівельних традицій

синтоїзму в буддійській архітектурі та взаємні стилістичні запозичення в архітектурі культових споруд обох релігій. А для України характерне приховане (латентне) існування рис язичеської культової архітектури в архітектурно-просторовій формі та конструкції народних дерев'яних церков .

Тим не менше, в обох випадках слід підкреслити виключно важливу (базову) роль подібних запозичень. Зокрема, в архітектурі української дерев'яної церкви з заломом, збережені риси культового будівництва дохристиянських часів є не просто «рудиментами», а скоріше – першоосновою об'ємно-просторової форми та конструкції.

Таким чином, на прикладі здавалося б таких далеких культур, як українська та японська, наочно бачимо не лише спорідненість загальних суспільно-історичних передумов виникнення та становлення дерев'яних культових споруд тих чи інших прадавніх типів, але й схожість шляхів розвитку архітектури, що призвели до формування розвинених культових споруд відносно недавнього часу. Це зовсім не означає, що в процесах розвитку деревної архітектури сусідніх з Україною країн (таких як Польща, Румунія, Росія, Білорусія, Литва, тощо) ми знайдемо менше спільних рис – врешті решт прадавній розвиток слов'янських територій взагалі відмічався єдністю культурно-історичного простору, але важливо підкреслити, що архітектурні паралелі українського дерев'яного зодчества можуть сягати набагато далі в східному напрямку, що дає вітчизняним вченим величезний матеріал для роздумів¹¹.

Література

1. Шевцова Г.В. Зрубна та каркасна конструктивні системи в дерев'яній архітектурі: витоки та взаємовпливи, змагання за першість. (На прикладі Японії і України) // Сучасні проблеми архітектури та містобудування . – К.: КНУБА. – 2006. - № 14.
2. Шевцова Г.В. Українська дерев'яна церква в контексті історії архітектури Сходу // Региональные проблемы архитектуры и строительства. – Одесса: Одесская Государственная Академия Строительства и Архитектуры. – 2007. - № 9-10. – С. 382-389.
3. Шевцова Г.В. Історичні процеси формування ранніх форм синтоїстського храму як можливий шлях до розуміння генези української дерев'яної церкви // Традиції та новації у вищій архітектурно художній освіті. – Харків: Харківська Державна Академія Дизайну і Мистецтва. – 2008. – № 1-2.
4. Накорчевский А.А. Синто. – СПб.: “Азбука-классика”; “Петербургское Востоковедение”, 2003. – 448 с. – (“Мир Востока”).

5. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998.
6. Накорчевский А.А. Японский буддизм. – СПб.: “Азбука-классика”; “Петербургское Востоковедение”, 2003. – 448 с. – (“Мир Востока”).
7. 日本建築史」佐藤政次の発行者下—東京：オーム社、2003年—265 p. (Історія японської архітектури / за ред. Сато Масаджі. – Токіо: Охмшя, 2003. – 265 с.)
8. Завада В.Т. О происхождении шатра в деревянных храмах украинского Полесья // Архитектурное Наследство. - 1996. - № 4.
9. Завада В.Т. Дерев'яні храми Полісся. – К: Техніка, 2001. - 167 с.
10. Шевцова Г. В. Випадки запозичень українською кам'яною церковною архітектурою XIV-XVI сторіч об'ємно-просторових особливостей українського народного дерев'яного культового зодчества як одна з передумов виникнення стилю українське бароко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА. – 2007. - № 16.
11. Шевцова Г. В. Грані світу. Україна-Японія, дерев'яна архітектура – К.: Грані-Т, 2006. – 152 с.

Анотація

Статтю присвячено маловивченій проблемі віддзеркалення в архітектурі сакральних споруд монотеїстичних релігій латентних конструктивних та просторових особливостей святилищ прадавніх політеїстичних вірувань. На прикладах Японії та України проведено порівняльний аналіз культурно-історичних та суспільних передумов і початкових процесів формування культових споруд політеїстичних вірувань (кумирень, святилищ, капищ), порівняльний аналіз культурно-суспільних взаємовідносин новітнього монотеїстичного (буддизм в Японії та християнство в Україні) та автентичного культів і наприкінці – порівняльний аналіз проявів об'ємно-просторових та конструктивних рис святилищ аутентичних культів в сакральній архітектурі новітніх релігій. На основі цього зроблено висновок про те, що вищеозначені передумови та особливості розвитку призвели в Японії та Україні до формування культових споруд монотеїстичної релігії з різними традиціями «виявлення» рис архітектури святилищ прадавньої віри: свідоме наслідування (в Японії) та приховане існування (в Україні). Тим не менше, в обох випадках значення цих запозичень є основоположним для розуміння національного характеру архітектури культових споруд монотеїстичної релігії.

Аннотация

Статья посвящена малоизученной проблеме наличия в архитектуре культовых сооружений монотеистических религий латентных конструктивно-пространственных особенностей святилищ древних политеистических

верований. На прикладах Японії та України виконаний порівняльний аналіз культурно-історических та соціальних передумов, початкових процесів формування культових об'єктів політеїстических верований (кумирень, святилищ, капищ), порівняльний аналіз культурно-соціальних взаємостосунків новопришедшого монотеїстического (буддизм в Японії та християнство в Україні) та аутентичного культів, та в заключення – порівняльний аналіз проявлень об'ємно-пространствесних та конструктивних характеристик святилищ аутентичних культів в сакральній архітектурі релігій-інтервентів. На основі цього зроблено висновок про те, що вищезазначені передумови та особливості розвитку привели в Японії та Україні до формування культових споруд монотеїстическої релігії з різними традиціями «проявленности» черт архітектурі святилищ древньої вери: свідоме успадкування (в Японії) та приховане існування (в Україні). Крім того, в обох випадках значення подібних заїмствованій є основопологаючим для розуміння національного характеру архітектурі культових споруд монотеїстическої релігії.

УДК 72.01

В.А. Абизов

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНИХ СИСТЕМ

Термін архітектурно-будівельні системи (АБС) не новий у вітчизняній та зарубіжній проектно-будівельній практиці. Він досить широко використовується в директивних і нормативно-методичесних документах і різнорізнозмісних дослідженнях. Однак однозначного визначення цього терміна немає. Автор розуміє архітектурно-будівельну систему як сукупність взаємопов'язаних архітектурно-містобудівних, конструктивних і технологічних рішень, які ґрунтуються на єдиних методологічних принципах формування житлового середовища та забезпечують реалізацію комплексу естетичесних соціально-демографічних, середовищесних, функціонально-розпланувальних, технічних, технологічних, екологічних, економічних та інших вимог.

Застосування збірних виробів і елементів АБС відоме в спорудженні будівель з давніх часів. Формування ордерної системи у Стародавньому світі розпочалося в Єгипті. Спочатку це були стовпи квадратного перерізу, згодом – опори у вигляді циліндру з канелюрами. Пізніше з'явилися капітелі у вигляді абаки та бази – прямокутна або кругла плита. Для епохи формування античного грецького зодчества характерне будівництво з дерева та з блоків цегли-сирцю.